

PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ VÝVOJE KOSTELA ZVĚSTOVÁNÍ PANNY MARIE PŘI FRANTIŠKÁNSKÉM KLÁŠTEŘE V CHEBU

LEOŠ UDATNÝ

Písemných pramenů které se vztahují k založení františkánského kláštera a k jeho další historii je známo v současnosti velmi málo. Je to dáno jednak atypickým postavením Chebu, jakožto bývalého říšského města, a z něho vyplývající příslušnosti kláštera pod pravomoc řízenského biskupství a následně štrasburské františkánské provincie (po roce 1681 přesídlené do Augsburgu), odkud jsou případné dochované archiválie těžko přístupné, jednak i zničením části německy psaných archiválií v samotném městě Chebu.

Jako první doklad přítomnosti řádu ve městě je tradičně uváděna listina z roku 1247, na níž je mezi svědky uveden řádový kvadrián. Tato listina se však dochovala v opisu z roku 1298¹⁾ a není jisté, zda se uvedené svědectví vztahuje k listině z roku 1247 či až k jejímu opisu. Proto je za první prokazatelný důkaz existence kláštera považována listina datovaná 16. listopadu 1256,²⁾ kde je jako místo jejího zhotovení výslovně uveden „dům menších bratří v Chebu“.

Dne 16. dubna roku 1270 postihl klášter, stejně jako celé město Cheb, požár. Obnova poničeného kláštera musila být ukončena roku 1285, kdy 26. ledna došlo k novému vysvěcení klášterního kostela pod původním titulem Pozdravení Panny Marie.³⁾ Další dochované zprávy se pak týkají především provozu kláštera.⁴⁾

První zobrazení kláštera pochází z roku 1545. Ale jeho provedení je značně schematické a splývá s okolní zástavbou. Stejně schematicky jsou jeho budovy podány na dřevorezu z roku 1601 (obr. 2).

Na přelomu 16. a 17. století se klášter v důsledku šíření reformace dostává do ztížené situace. Přesto jsou na klášterních budovách i na kostele prováděny stavební práce, byť nejspíše jen udržovací. Z roku 1595 je dochována žádost městu o dodání pěti kmenů dřeva a další pomoc při opravě kostela, z roku 1600 pak žádost o dodání 400 háků a 1 000 prejzů a vápna na novou střechu křížové chodby, z roku 1609 žádost o 1 000 prejzů a háků a osmi měř vápna na opravu střech.⁵⁾

Událostí, která významně zasáhla do stavební historie kláštera i jeho kostela, bylo dobytí města švédskými vojsky roku 1647, neboť průlom do města byl veden právě v úseku opevnění při klášteři (obr. 3). Budovy kláštera byly přitom poničeny dělostřelbou. Dokladem o míře jejich

Obr. 1: Pohled na klášterní kostel. (Všechna foto a kresby autor, 1996.)

poškození jsou žádosti františkánů o příspěvky na obnovu zruinovaného kláštera, především jeho střech a interiéru.⁶⁾ S ukončením obnovovacích prací souvisí patrně vysvěcení nového hlavního oltáře v kostele roku 1676.⁷⁾

O kvalitě a rozsahu provedených prací svědčí fakt, že již po roce 1700 se obnovují žádosti kláštera na příspěvky a dary na obnovu zchátralých budov.⁸⁾ Po poskytnutí příspěvku Českou komorou roku 1704 započala další stavební etapa kláštera, bezpochyby spjatá se souběžnou přestavbou sousedního kláštera klarisek, pro jejíž vymezení mů-

1) H. Grandl, Monumenta Egrana I., Cheb 1888, s. 78, č. 212.

2) Viz pozn. 2, tamtéž, s. 81, č. 228.

3) J. Emler, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, Praha 1882, s. 577 - 578, č. 1337.

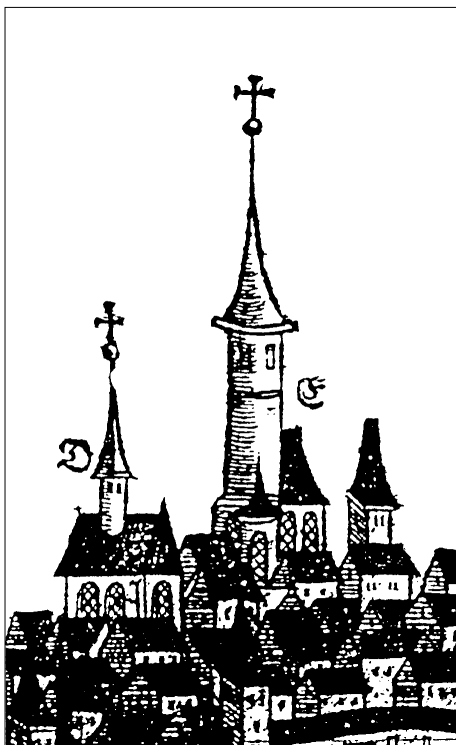
4) Městský archiv v Chebu, listina č. 123.

5) Městský archiv v Chebu, kartóny 364, 365, s. 3065 - 69.

6) Státní archiv v Plzni, řádový archiv františkánů v Chebu, kartón 2. Státní ústřední archiv v Praze, SM/F/23/3/1, 4.

7) V. Prockl, Geschichte der Stadt Eger und des Egerlandes I., Praha 1877, s. 602, 608.

8) Státní archiv v Plzni, řádový archiv františkánů v Chebu, kartón 3. Viz pozn. 5, 6.

Obz. 2: vlevo - pohled na Cheb od severozápadu, dřevoryt Kašpara Hofreutera v Münsterově Cosmografii, 1545; výřez, upravo - pohled na Cheb od severovýchodu, anonym, 1601, Městské muzeum v Chebu.

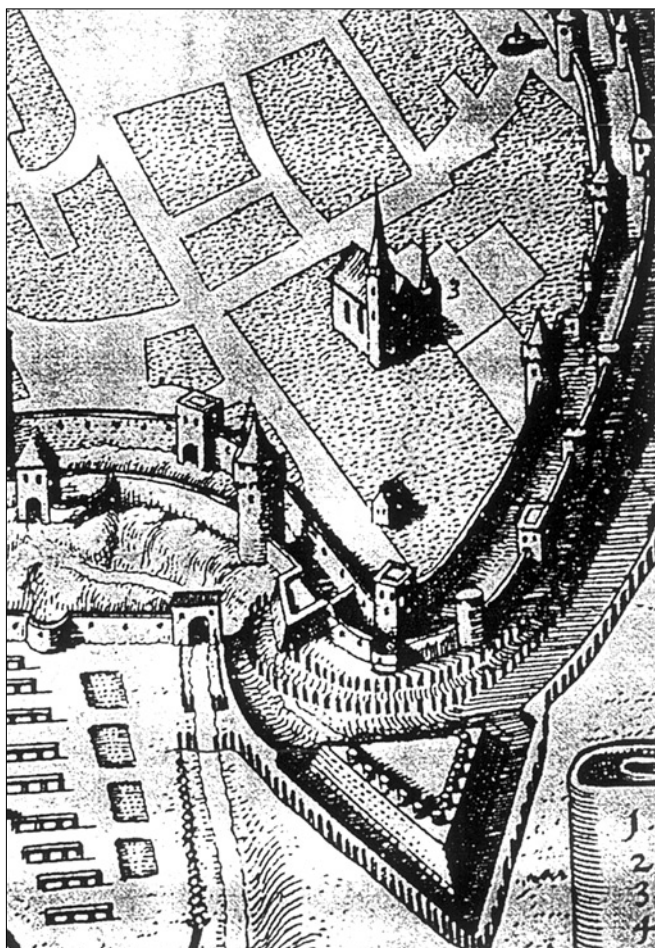
žeme použít zápis z městské kroniky: „... v roce 1707 začalo se s bouráním jedné části starého kláštera a s novou výstavbou této a ještě jedné části, takže klášter v roce 1733 stál jak stojí nyní“.⁹⁾ K této etapě náleží patrně i nedatovaný zápis, který se týká opravy kostelní zdi výšky 62 loktů a šířky 12 loktů, provedený spolu s jejím novým podezděním a úpravou navazující klenby.¹⁰⁾

Do tohoto období spadá také několik zobrazení Chebu, zachycujících i objekt klášterního kostela (obr. 4).

V roce 1783 v souvislosti s plánovaným zrušením kláštera navštívili objekt vojenští inženýři zkoumající možnosti jeho dalšího využití a *byli udiveni mimo-*

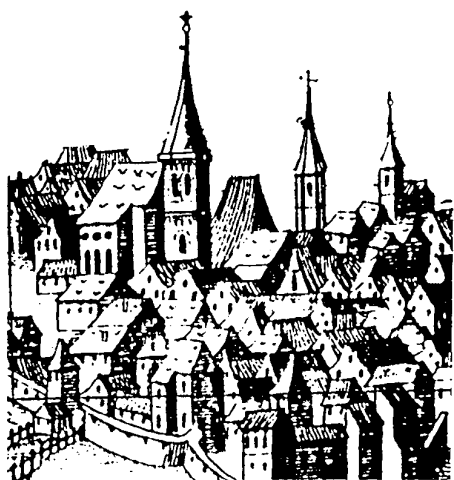
9) J. Karg, *Chronik von Eger*, III, Městský archiv v Chebu, f. 275.

10) Státní archiv v Plzni, řádový archiv františkánů v Chebu, kartón 2, s. C/2/21.

Obr. 3: Plán města za obležení Švédy roku 1647, rytina na soudobém le-táku, Okresní archiv v Chebu. Na plánu došlo k prohození popisek u zobrazení františkánského kláštera a kláštera klarisek. U „františkánského klášte-ra“ je totiž zobrazena střecha s nasazenou sanktusovou věžičkou, zatím-co u „kláštera jeptišek“ samostatná věž.

Obr. 4: 1 - situační plán Chebu, 1650, rytina v kronice Matouše Meriana, Okresní archiv v Chebu, výřez;

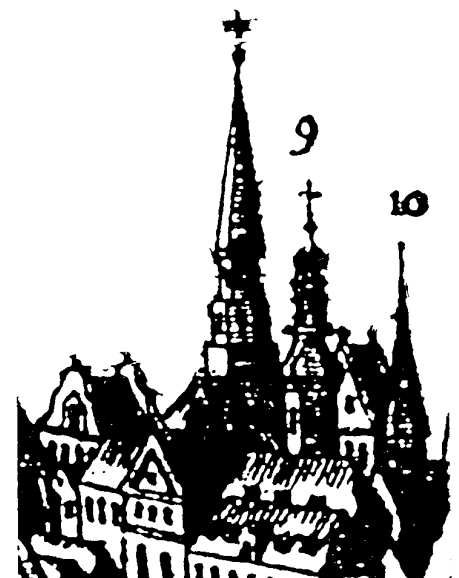
2

3

4

5

Obr. 4: 2 - pohled na Cheb od severu, 1712, M. Vogt, *Das jetzt lebende Böhmen*, výřez; 3 - pohled na Cheb od východu, 1719, N. Haberstumff, *Městské muzeum v Chebu*, výřez; 4 - pohled na Cheb od severu, 1740, J. B. Werner, *Městské muzeum v Chebu*, výřez; 5 - pohled na Cheb od severu, 1750, anonym, *Městské muzeum v Chebu*, výřez.

řádnou zpusťlostí stavby, výškou střech, množstvím trámů a dřev, připomínajícím celý les. Žasli nad chatrností zdí a starobylostí konstrukcí tu a tam hrozící zřícením¹¹. Klášter byl posléze zachován s podmínkou, že bude provádět v okolí pastorační činnost. V té době byl již přiřazen do pražské provincie a je k dispozici určité množství pramenů zachycujících jeho další stavební vývoj.¹² Byly prováděny převážně udržovací a obnovovací práce, pouze v druhé polovině minulého století dochází k přechodnému zlepšení situace kláštera a nové výstavbě, která se však omezila výhradně na budovy konventu. V kostele došlo pouze k opravě interiéru a položení nové taškové krytiny.¹³ Ta byla dále obnovována v roce 1932 a 1964.

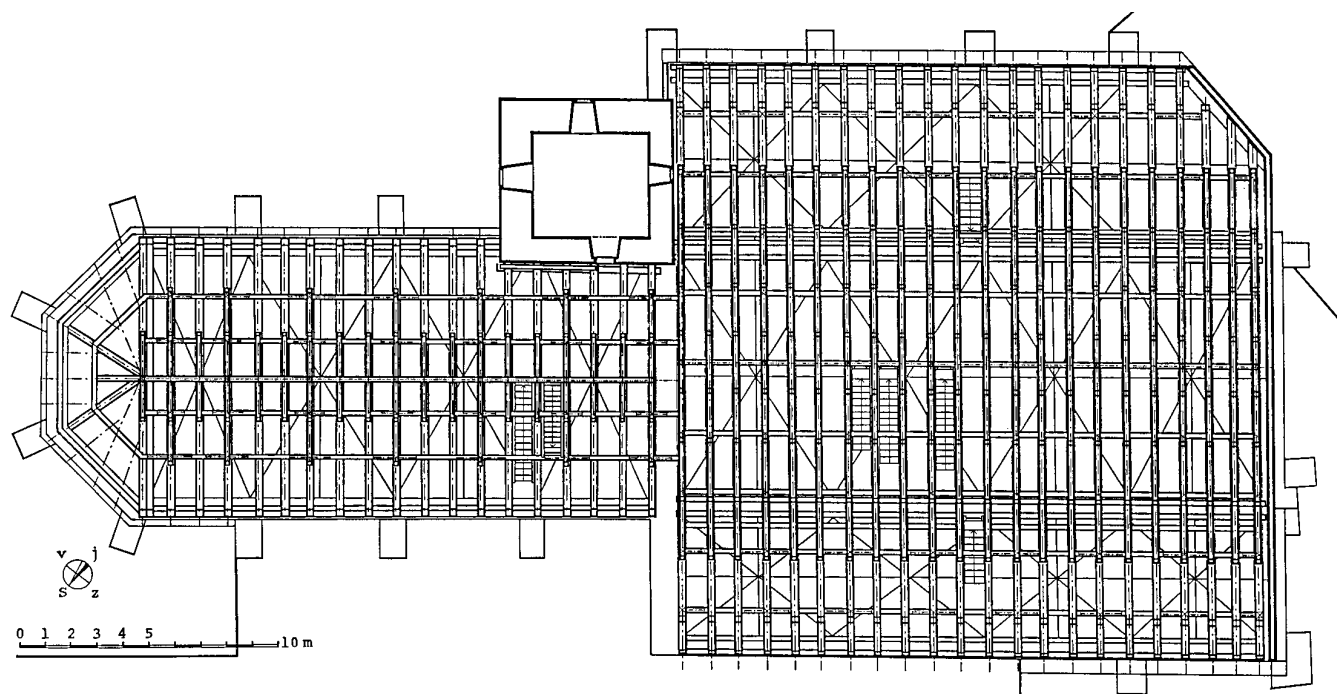
Objektu kláštera, jeho vývoji a úloze v okolním regionu nebyla věnována ze strany novodobé historiografie velká pozornost. Literatura věnovaná obecné historii města Chebu¹⁴ se

11) Viz pozn. 10, tamtéž, s. C/2/22.

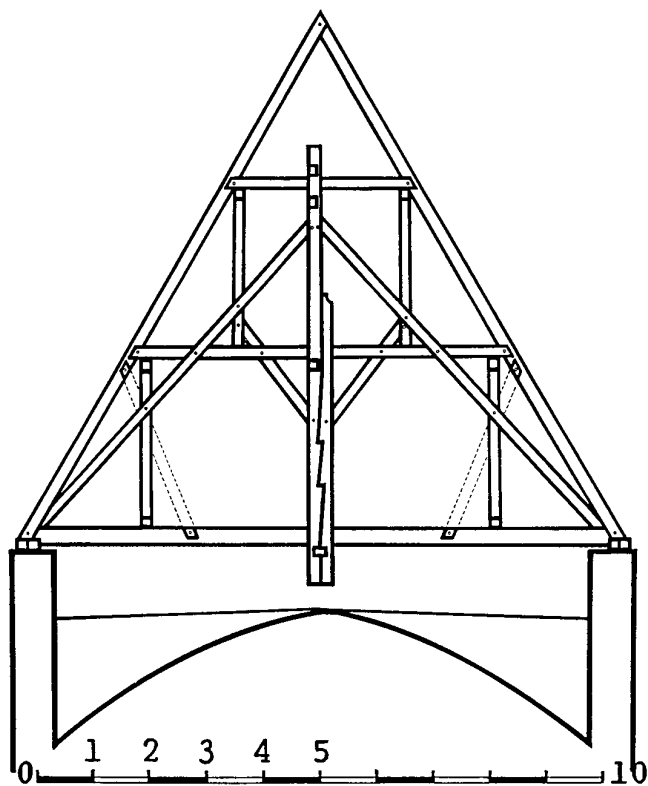
12) Státní ústřední archiv v Praze, archiv české františkánské provincie, kartón 136, i. č. 2725, 2736.

13) Viz pozn. 12.

14) D. Nová, *Souborná studie vývoje Chebu*, Praha 1955. J. Sokol, F. Peřas, *Cheb*, Praha 1966. E. Samánková, *Cheb*, Praha 1974.

Obr. 5: Púdorys konstrukce krovu nad klášterním kostelem.

Obr. 6: Plná vazba stávající konstrukce krovu nad presbytářem.

dotýká dějin kláštera převážně pouze v souvislosti s jeho požárem roku 1270 a jeho následným vysvěcením v roce 1285 za přítomnosti Rudolfa I. a Václava II., popřípadě uvádí ještě jeho poškození v roce 1647 na samém konci třicetileté války.

Nejobsáhlejšímu zpracování se dosud klášternímu komplexu dostalo v rámci stavebně historického průzkumu, zpracovaného na počátku sedmdesátých let.¹⁵⁾ Následně se pak postavením kláštera a jeho kostela v kontextu architektury 13. století zabývali D. Líbal¹⁶⁾ a podrobněji pak J. Kuthan,¹⁷⁾ přičemž oba při svém řazení do slohových proudů vycházeli především z umělecko historického rozboru dochovaných architektonických prvků.

Tento článek má být pouze částečným příspěvkem potvrdzujícím, doplňujícím či zpochybňujícím uvedené dosavadní představy o stavebním vývoji klášterního kostela. Za hlavní cíl si klade vyvolat další zájem o daný objekt a diskusi k němu a upozornit na možnosti a jisté výsledky, které by přinesl hloubkový stavebně historický průzkum, doplněný výzkumem archeologickým.

Bezprostředním popudem ke vzniku článku byl stavebně statický průzkum krovu kostela a při něm zjištění skutečnosti vážící se k jeho konstrukci, které byly doposud opomíjeny. Proto se článek bude dále zabývat pouze vývojem zastřešení kostela a jeho nosných konstrukcí. Souvislosti s hlavními zděnými konstrukcemi budou vždy jenom naznačeny s vědomím, že bez zmíněného podrobného stavebně historického a archeologického průzkumu by šlo o pouhé domněnky.

15) M. Heroutová, M. Horyna, L. Lancinger, D. Líbal, SÚRPMO, Soubor býv. kláštera františkánů a klarisek, Praha 1973.

16) D. Líbal, *Gotická architektura*, in *Dějiny českého výtvarného umění* I/1, Praha 1984, s. 160.

17) J. Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, Vim-

Obr. 7: Úsek krovu nad presbytářem mezi jeho stávající 15. - 19. vazbou, jižní strana. Záběr na zachované šikmé pateční stojky ve stávajících mezilehlých vazbách. V dodatečně vytvořených plných vazbách musely být tyto stojky odstraněny, neboť by bránily osazení nové zesilující konstrukce.

Jedinými autory, kteří se konstrukcí krovu zabývali, byli autoři stavebně historického průzkumu. V přehledu stavební historie kostela uvádějí: „... prameny nehovoří o poměrně významné přestavbě kostela, při níž se gotické stupnicovitě trojlodí proměnilo pohledově na stejnolodí s mohutnou sedlovou střechou. Tehdy byl vyzdvížen též nový krov nad presbytářem, hrázdný štít mezi kněžištěm a trojlodím, jehož západní štít byl nadezděn“.¹⁸⁾ Tuto přestavbu kostela pak autoři kladou do renesanční fáze jeho vývoje. Dále pak uvádějí: „... vlastní krov kostela je rozvržen na nižší nad presbytářem a vyšší nad trojlodím. Konstrukce nad oběma částmi je obdobná“.¹⁹⁾

Při zevrubnější prohlídce je však zřejmé, že konstrukce krovu nad oběma částmi je naprosto rozdílná a je výsledkem postupného vývoje. V části krovu nad presbytářem je pak patrné, že sama je výsledkem dvou samostatných stavebních etap, přičemž se zde jedná prokazatelně o konstrukce starší než je konstrukce krovu nad hlavním trojlodím.

Presbytář je zastřešen sedlovou střechou o rozpětí 10 metrů a sklonu 60 stupňů, přecházející v trojboký závěr. Nosnou konstrukci tohoto zastřešení tvoří devatenáct vazeb v osové vzdálenosti 1,1 metru, z nichž je sedm vazeb plných. Základem plných vazeb je vždy tesařská konstrukce jednoduchého věšadla se zdvojeným zazubeným středním sloupem. Tato věšadla pak pomáhají mezilehlými vaznicemi a průvlakem podvlečeným pod vaznými trámy vynášet i mezilehlé vazby (obr. 6).

Na této stávající konstrukci jsou neobvyklé dva detaily. První představuje přítomnost šikmých patních stojek v mezilehlých vazbách (obr. 7), kdy však je podle dochovaných dlabů v krokách a vazných trámech patrné, že původně byly tyto patní stojky i v současných plných vazbách.

perk 1994, s. 135 - 139.

18) Viz pozn. 15, s. 103.

19) Viz pozn. 18, s. 49.

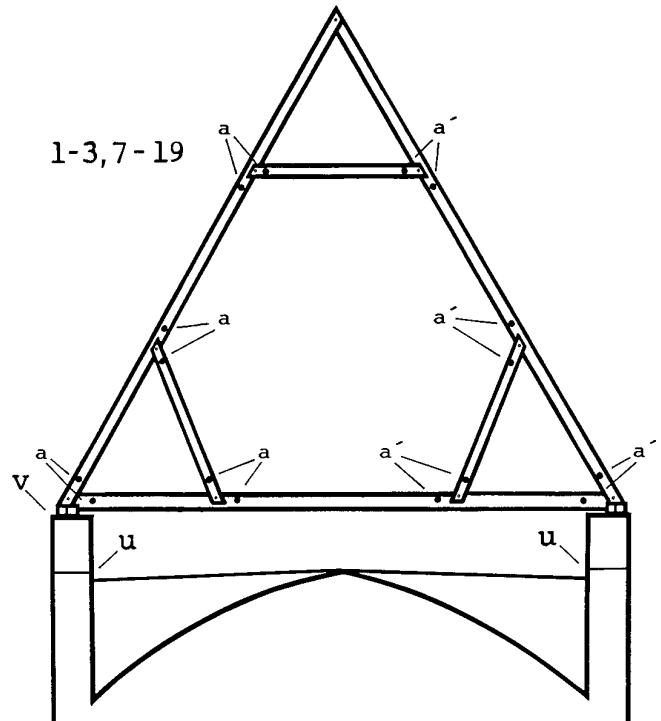

Obr. 8: Krov nad presbytářem, stávající 13. vazba, jižní strana. Příklad prostého vzepření zhlaví šikmé stojky dodatečného věšadla o styk krokve a vazného trámu původního gotického krovu.

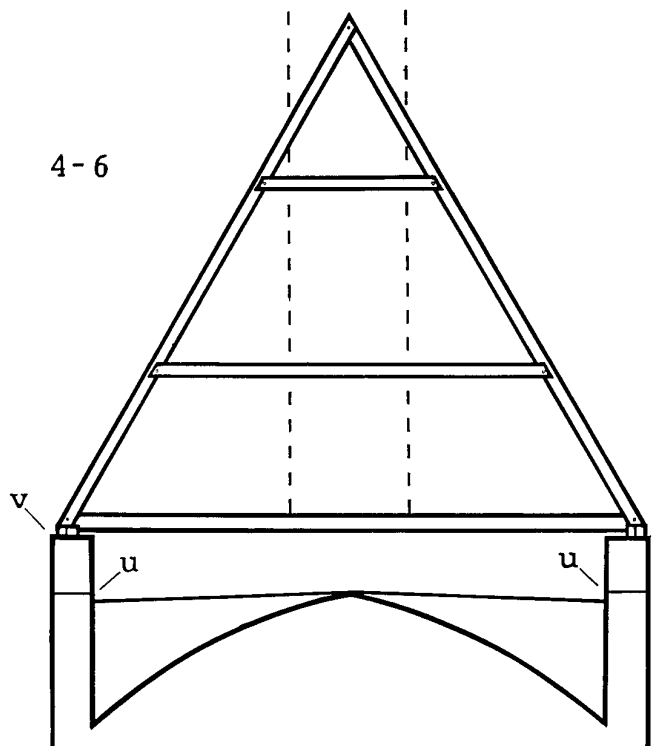

Obr. 9: Úsek krovu nad presbytářem mezi stávající 13. - 15. vazbou, jižní strana. Začepování šikmých patních stojek do vazných trámů. Přes vazné trámy položen podélný trám, do něhož je ve stávající plné vazbě začepován nosný sloupek dodatečné vzpěradlové konstrukce.

Druhý neobvyklý detail představuje způsob provedení některých tesařských spojů konstrukce jednotlivých věšadel ve stávajících plných vazbách. Jmenovitě pak způsob vzepření dolních zhlaví šikmých vzpěr věšadel o styk vazných trámů a krokvi. Zatímco je tento styk vždy proveden klasickým přeplátováním, je zhlaví šikmé vzpěry vždy pouze o něj vzepřeno bez jakéhokoli začepování či jiného zajištění (obr. 8). Stejně atypický je styk spodních hambálků

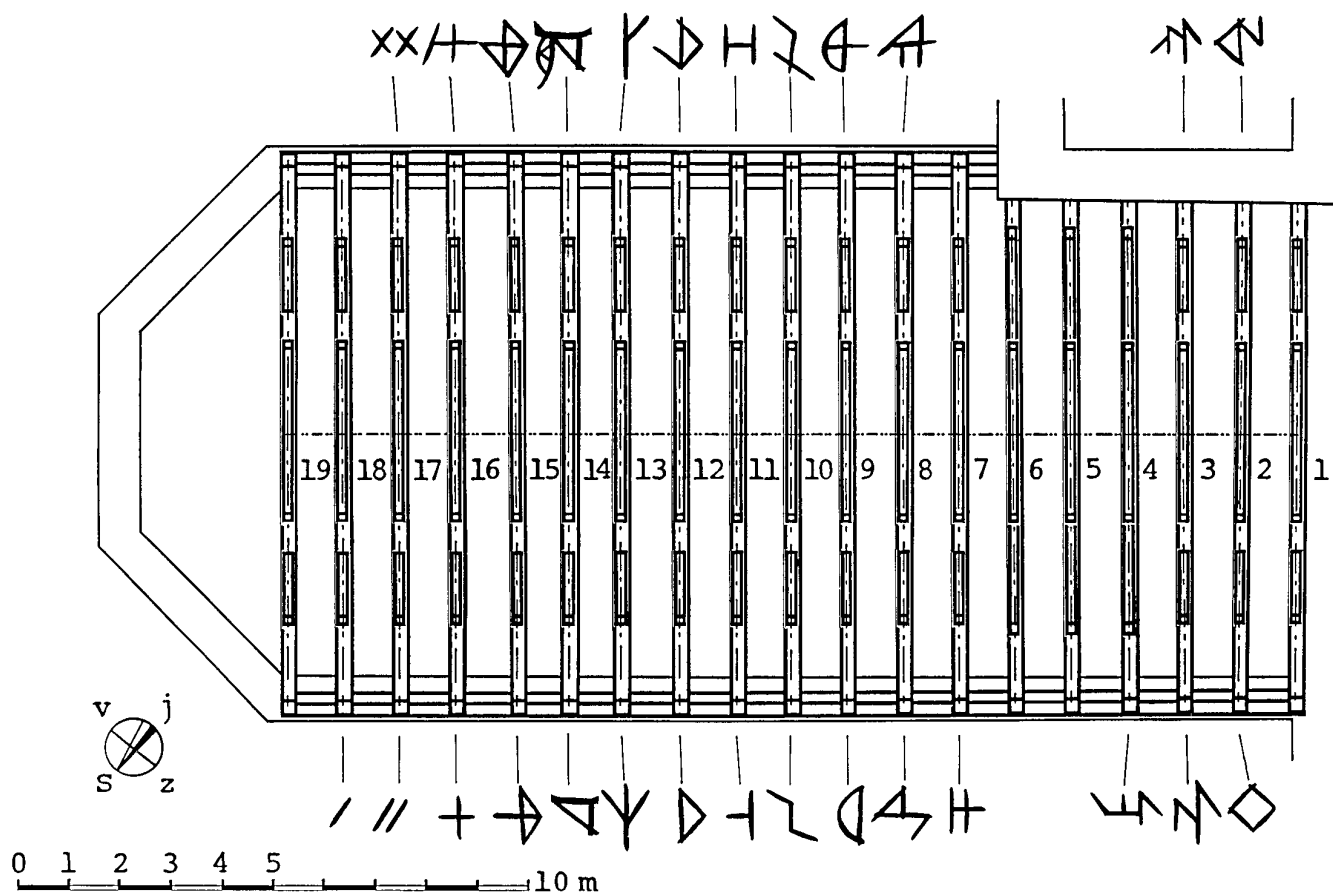

Obr. 10: Typická vazba původního gotického krovu. u - úroveň koruny zdi-va před požárem; v - zvýšená koruna zdi-va po požáru; a, á - poloha tesařských značek na konstrukci (jejich tvar viz obr. 12).

Obr. 11: Původní tvar stávajících vazeb č. 4 - 6 v části krovu nad presbytářem, tvořících základ pro sanktusovou věžičku.

s krokvi, kde pláty hambálků nejsou do krokvi začepovány, ale pouze k nim z boku přiloženy a zajištěny dřevěnými kolíky. Posledním neobvyklým tesařským detailem je způsob uložení svislých sloupků vynášejících dolní vaznice. Zatímco sloupky pod horními vaznicemi jsou běžně začepovány do spodních hambálků, pro začepování sloupků pod nižšími vaznicemi byl nejprve kolmo přes vazné trámy položen podélný trám (obr. 9).

Obr. 12: Rozsah dochované části původního gotického krovu s vyznačením poloh dochovaných tesařských značek.

Zbylé tesařské spoje jednotlivých vazeb této části krovu pak již odpovídají klasickým zásadám.

Uvedené detaily směřují k jejich jednoznačné interpretaci. Základ všech devatenácti vazeb krovu nad presbytářem tvoří původní gotický krov, v němž každou jednotlivou vazbu tvořil vazný trám a dvojice krokvi rozepršená při vrcholu hambálkem. Každá krokev pak byla vzpírána ještě šikmou pateční stojkou (obr. 10). Odlišnost od tohoto uspořádání je patrná pouze u stávající čtvrté až šesté vazby, kde nebyly pateční stojky provedeny a namísto nich jsou na krokviích dochovány dlaby pro patrové hambálky (obr. 11). Takto uspořádané hambálky tvořily základ pro sanktusovou věžičku, která předcházela výstavbě kamenné věže při jižní stěně kostela. O existenci sanktusové věžičky svědčí i přitesávané boky krokvi při vrcholu krovu, kde věžička procházela střešním pláštěm.

Rozsah dochovaných prvků původního gotického krovu navíc pomáhají určit dobové tesařské značky. Jedná se o výjimečně zachovaný soubor, k němuž nebyla u nás doposud publikována žádná analogie. Značky (obr. 12) sloužily k označování jednotlivých prvků vazby při jejich tesařských spojech. Pro každou jednotlivou vazbu byly použity vždy dvě značky. Jedna sloužila k označení prvků na jedné straně vazby, druhá, mírně doplněná obdoba značky první, pak pro označení prvků na straně protilehlé (obr. 10 a 13).

Těžko již určit, zda zesílení tohoto původního gotického krovu bylo důsledkem potřeby statického zajištění jeho narušené tesařské konstrukce či nutností ji zesílit s ohledem na použití nové těžké krytiny z prejšů. V každém případě však způsob tohoto dodatečného zesílení představu-

je ojedinělý dobový příklad statického zajištění stávající starší konstrukce. Po technické stránce je zajímavý tím, jak se tesařští mistři snažili všemožně vyhnout oslabení původních prvků tesařskými spoji a jak přizpůsobili složitou konstrukci věšadel a dodatečných vaznic k tomu, aby šla vestavět do existující konstrukce.

Za pozornost stojí opět tesařské značky užité na této dodatečné konstrukci. Každý sloupek a k němu přilehlé prvky (pásky a vzpěry) měly podle své polohy ve vazbě určitý typ značky (obr. 14), jejichž počet vždy odpovídá pořadí dodatečné vazby. Dané tesařské značky pak byly na jednotlivých prvcích vyznačeny červenou hrudkou.

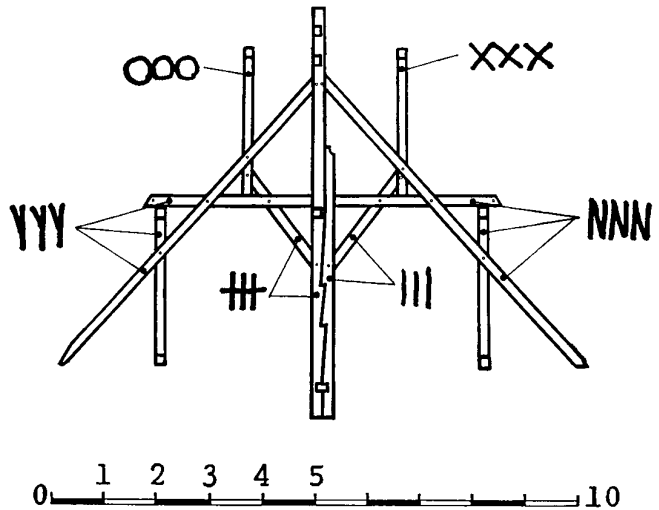
Složitou vaznicovou konstrukci sedlového krovu nad trojlodím kostela tvoří osm plných vazeb (obr. 15), vždy se dvěma mezilehlými. Krov je vztyčen nad rozponem 22 metrů ve sklonu 55 stupňů. Osová vzdálenost všech vazeb je jeden metr a celá konstrukce tvoří uzavřený celek. Jeho součástí je i hrázděný štít vestavěný do poslední východní plné vazby, který uzavírá prostor podkrovní trojlodí kostela nad nižší střechou presbytáře.

Tesařské spoje jsou v této části již zcela klasické, stejně jako značení všech jednotlivých prvků ve vazbě jednou římskou číslicí provedenou záseky.

K interpretaci postupného vývoje jednotlivých částí krovu značně napomáhají detaily zděných konstrukcí v podkroví. V části krovu nad presbytářem je to zejména průběžná vodorovná spára patrná v obvodovém zdivu. Spára probíhá v úrovni jednoho metru pod stávající korunou a její úroveň odpovídá výšce pultového ukončení vnějších opěrných pilířů presbytáře (obr. 16). Z prostoru podkrovní je patrné, že pod touto spárou je malta mezi jednotlivými kameny

Obr. 13: Krov nad presbytářem, stávající 14. vazba, jižní strana. Příklad dochované tesařské značky původního gotického krovu v místě tesařského spoje vazného trámu a krokve (zvýrazněno).

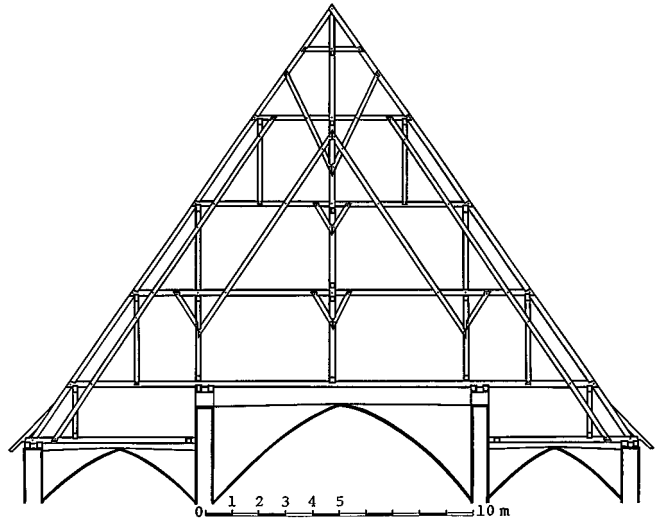
Obr. 14: Tvar konstrukce dodatečného věšadla v krovu nad presbytářem. U konstrukce je vyznačen tvar a příslušné rozmístění tesařských značek. Jejich počet odpovídá vždy pořadí dodatečné plně vazby - zde se tedy jedná o třetí dodatečnou vazbu (která je celkově sedmá v krovu nad presbytářem). Tesařské značky jsou na konstrukci vyznačeny červenou hrudkou.

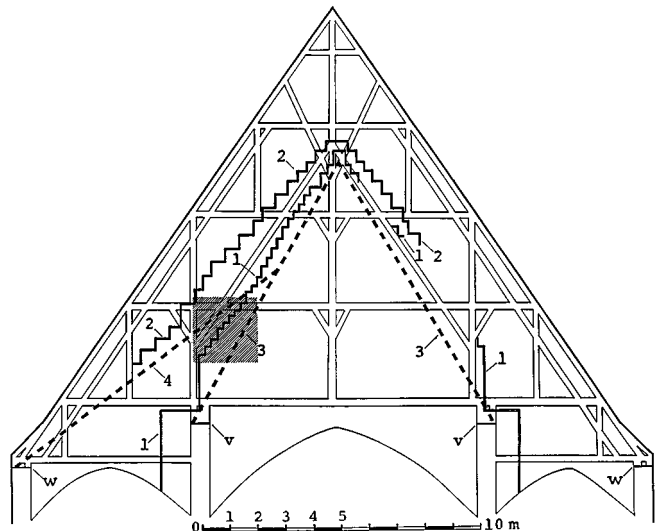
Obr. 16: Západní pohled na presbytář kostela. Výška pultového zakončení opěrných pilířů odpovídá výšce koruny obvodového zdiva před požárem (viz. též pol. u na obr. 10).

zčervenalá od vypálení. Že je toto zabarvení malty způsobeno požárem a ne použitím barevného písku, dokládá postupné slábnutí tohoto zabarvení do hloubky zdiva, úměrné průběhu teplot při požáru.

Stejně zčervenalá je i malta mezi cihlami křížových klebeb presbytáře. Toto vypálení malty ve zdivu je možno použít pro určení dalších zděných konstrukcí existujících před požárem. Nejvýznamnější z nich je patrně nižší stupňový štít nad hlavním západním průčelím kostela, na jehož vnitřní straně je doposud místy patrná jeho původní jednovrst-

Obr. 15: Plná vazba stávající konstrukce krovu nad hlavním trojlodím.

Obr. 17: Pohled na západní štít z prostoru podkroví. 1 - dochovaný průběh nižšího stupňového štítu; 2 - dochovaný průběh vyššího stupňového štítu; 3 - přenesený profil dochované vazby původního gotického krovu nad presbytářem; 4 - přenesený průběh zastřešení boční lode zachovaný v otisků na západní straně věže.

Obr. 18: zazděný úsek nižšího stupňového štítu (poloha je vyznačena na obr. 16). Na štítu je částečně zachována původní gotická jednovrstvá omítka s typickými četnými zrny nevyhašeného vápna.

vá gotická omítka s typickými četnými nevyhašenými zrny vápna (obr. 17 - pol. 1. a obr. 18). Štít je z kamenného zdiva, pouze na vytvoření jeho stupňů bylo použito cihel, a to značně nestejnoměrných rozměrů (27 až 31 × 11 až 14 × 8 až 10 cm). Zajímavý je však především jeho průběh, který dokládá, že kostel byl původně zbudován jako jednolodní nebo jako bazilika.

Po požáru byl tento štít nadezděn dalším, opět stupňovým štítem (obr. 17 - pol. 2.), jehož sklon byl snížen na 50 stupňů, aby zakryl zastřešení bočních lodí ve spádu pouhých 40 stupňů (oproti sklonu 60 stupňů, jež měl krov nad střední lodí). Pro navýšení štítu bylo použito opět zdiva kamenného, doplněného cihlami o rozměrech (29 × 15 × 7 cm) a též terakotovými bloky o rozměrech (52 až 55 × 18 × 18 až 20 cm).

Sklon střechy nad bočními loděmi je zachován rovněž v otisku omítky na západní straně věže, který se po provedení nové vyšší střechy ocitl v prostoru podkroví (obr. 19).

Poslední navýšení západního štítu kostela při stavbě současného krovu je tloušťky pouze 30 cm a bylo použito výhradně cihelného zdiva s rozměry cihel (29 × 13 × 6, 5 cm).

Požárem vypálená malta je zřetelná též na zdivu koruny bočních obvodových zdí trojlodí (obr. 17 - pol. w) a na podélných zdech mezi střední lodí a oběma bočními loděmi do úrovně nadezděných pilířků (obr. 17 - pol. v), souvisejících se stávající konstrukcí krovu nad trojlodím. Nao-pak na zdivu vyššího stupňového štítu a jeho další nadezdívky, na zdivu věže a nadezděných pilířků na středních podélných zdech trojlodí je patrné, že přináležejí až některé ze stavebních etap po požáru.

Podle vzájemného uspořádání zdiva presbytáře a věže, krokvi a šikmých vzpěr dodatečných věšadel lze odvodit vzájemnou časovou posloupnost těchto jednotlivých konstrukcí. Jako první musilo být provedeno obvodové zdivo presbytáře, a to včetně jeho navýšení po požáru, na jehož úrovni byla sestrojena konstrukce gotického krovu. Protože věž nasedá na obvodové zdivo presbytáře, byla zhlaví vaz-

Obr. 19: Profil původního zastřešení boční lodě, zachovaný v otisku omítky na západní straně věže.

ných trámů, která na něm spočívala, do tělesa věže prostě zazděna. Krokve pak byly zkráceny a pouze opřeny o zdivo a zajištěny proti poklesu prostými sloupky. Při osazování dodatečné zesilující konstrukce pak zde byly šikmé vzpěry věšadel v plných vazbách vzepřeny o tyto sloupky, adekvátně tomu, jak byly v běžných plných vazbách vzepřeny vždy o styk krokve a vazného trámu původního krovu.

Poslední část článku se pokusí přiřadit k sobě známá historická data a jednotlivé skutečnosti získané při průzkumu konstrukce krovu.

Při popisu zděných konstrukcí podkroví byly zdůrazněny zřetelné stopy po požáru. V pramenech je požár zaznamenán jediný, a to roku 1270. Samozřejmě nelze vyloučit další, ale dá se předpokládat, že by se taková událost, jako vyhoření celé střechy jedné z nejvýznamnějších staveb města, odrazila jistě v některém z pramenů týkajících se obecné historie města. Husité pak roku 1430 sice „... postoupili k městu Cheb, vyplnili a pobořili okolní kraj, dokonce vypálili i předměstí“,²⁰⁾ ale měšťané raději zaplatili vysoké výkupné, a tak k dobývání města ani nedošlo. Další možnost požáru, jehož existence mohla zaniknout v souběžných rušných událostech, představuje dělostřelecké ostřelování kláštera roku 1647, při němž došlo k jistému poničení střech. Ale přímý požár vylučuje jasné oddělené zdivo věže, na němž není žádná stopa po požáru.

Lze tedy vyjít z předpokladu, že se jedná o stopy zhoubného požáru roku 1270 a pokusit se o hmotovou rekonstrukci kostela před tímto datem. Je zde však nutno vzít na vědomí minimálně dvě samostatné stavební etapy, které do té doby proběhly. K první etapě lze jednoznačně přiřadit nižší stupňový štít, z jehož tvaru vyplývá, že kostel byl vystavěn původně jako jednolodí či jako bazilika. Protože byl štít již omítnut, lze předpokládat, že následná výstavba sí-

20) Bartošek z Drahoňovic, Kronika velmi pěkná o Janu Žižkovi, družiníku krále Václava IV, in Ze zpráv a kronik doby husitské, Praha 1981, s. 247.

nového trojlodí představuje samostatnou stavební etapu následující až v určitém časovém odstupu.²¹⁾

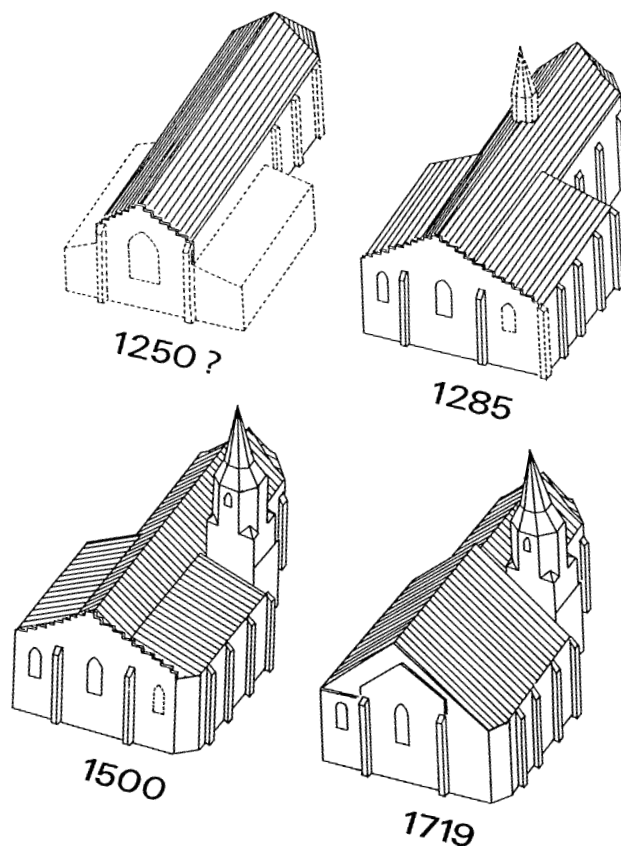
Problém okosení jihozápadního nároží kostela, stejně jako interpretace rozdílných konstrukcí sakristie, zaklenutí presbytáře a zaklenutí trojlodí je nutno ponechat k zodpovězení až hloubkovému stavebně historickému a archeologickému průzkumu.

Další stavební etapu představuje obnova kostela, datovaná lety 1270 - 1285. K ní nejspíše přináležejí i hlavní předmět, na nějž chce tento článek upozornit. Je jím oněch výše popsaných devatenáct vazeb gotického krovu, zachovaných v části krovu nad presbytářem. Před jejich provedením došlo ke zvýšení koruny obvodového zdiva presbytáře. Příčina tohoto zvýšení je zjevná. Šlo o to sjednotit výšku zdiva presbytáře s úrovní koruny podélných zdí mezi střední lodí a oběma bočními loděmi (obr. 10, 11 a 17 - pol. v). Nad touto sjednocenou úrovní byla pak provedena jednotná konstrukce sedlové střechy, probíhající od západního štítu až po mnohoboký závěr presbytáře, z níž se dochovalo právě oněch devatenáct vazeb a o kterou byly nad trojlodím opřeny krokve, vytvářející v podstatě pultové střechy bočních lodí. K ověření tohoto předpokladu o průběžné konstrukci krovu nad střední lodí a presbytářem lze použít i průmět zachované vazby nad presbytářem na západní štít (obr. 17 - pol. 3). Naopak se nelze příliš opřít o ikonografii. Zde dřevoryt z roku 1545 (obr. 2) spíše jako by zachycoval rozdílnou výšku střech nad presbytářem a trojlodím, ale protože na něm neodpovídají ani výšky okapů, lze to považovat spíše za náhodné seskupení několika rozdílných střech. Zřetelně jednotnou výšku hřebene nad celým půdorysem krovu ukazují rytiny z roku 1647 a 1650 (obr. 3 a 4), ale i zde je nutno brát v úvahu jejich celkovou schématickosti. Všechny rytiny zachycují kostel již se zděnou věží při jeho jižní straně, ale stojí za pozornost si povšimnout též zastřešení zbývajících zobrazených kostelů ve městě. S výjimkou výstavného dvouvěžového farního kostela jsou totiž všechny zbývajících zakryty jednotnou sedlovou střechou s nasazenou sanktusovou věžičkou.

Zatím není známa žádná skutečnost, která by odporovala možnosti, že oněch devatenáct zachovaných vazeb nad presbytářem lze přiřadit k roku 1285. Definitivní potvrzení či vyvrácení tohoto předpokladu přinese však až dokončený dendrochronologický průzkum a zařazení jeho výsledků do existující stupnice sestavené pro sousední Bavorsko.

Podle pozdně gotického tvarosloví kružeb v oknech horního patra věže se odvozuje, že věž byla dokončena na konci 15. století, v období vlády Jiřího z Poděbrad, jenž je znám svou přízní jak k městu Chebu, tak i k nově konstituované větvi minoritského řádu, k řeholi observantů, již je v této době²²⁾ správa kláštera přičtena.

Do období, jehož začátek je vymezen stavbou věže, pak spadá provedení dodatečné věšadlové konstrukce zesilující spolu s dodatečnými vaznicemi původní gotický krov. Ze vzájemných návazností zdiva věže na dřevěné konstrukce byla sice odvozena jejich vzájemná časová posloupnost, ale nelze z nich odvodit, zda se jednalo o následnost v rám-

Obr. 20: Hmotová rekonstrukce postupného vývoje kostela.

ci jedné stavební etapy, či o několik samostatných etap. Stejně tak nelze, jak již bylo uvedeno, stanovit přesný důvod provedení dodatečné konstrukce. Lze však spíše předpokládat, že si jej vynutilo použití nové těžké prejzové krytiny, o jejímž užití jsou bezpečně zprávy od roku 1600.²³⁾ Při narušení původního krovu by došlo spíše k jeho snesení a nahrazení novým, než k provedení takto konstrukčně náročné zesilující konstrukce.

Stejně jako konstrukce původního gotického krovu byla průběžná nad střední lodí a presbytářem, byla průběžná i do ní vložená věšadlová konstrukce. Napovídá tomu stávající ukončení jednotlivých dodatečných vaznic, na nichž jsou dochovány šikmé pláty, dokládající, že na ně směrem k západnímu štítu navazovaly další úseky vaznic. Stejně tomu napovídají na stávající první dodatečné vazbě zachované dlaby po vyjmutých páscích a vzpěrách podélného zavětrování v ose krovu v tomto směru.

Poslední etapu ve vývoji zastřešení kostela představuje složitá konstrukce krovu nad hlavním trojlodím. Opět o ní nehovoří žádný písemný pramen, teprve mědirytina z roku 1719, poprvé realisticky zobrazující vzhled kostela, ukazuje jasně výškový rozdíl střech nad trojlodím a presbytářem (obr. 4/3).

Při datování této etapy vyvstává nesrovnalost, kdy na jedné straně stojí užitý typ krovu, u něhož zejména prvky ve tvaru Y naznačují starší původ, respektive středověkou konstrukční tradici. Na druhé straně pak stojí celkový stav této části krovu, který neprokazuje žádné poškození odpovídající jejímu uvedenému poničení ke konci třicetileté války. Je tedy možno přijmout předpoklad nezachycené renesanční přestavby kostela²⁴⁾ a minimálních následků²³⁾ Viz pozn. 5.

21) Výstavbu trojlodí jako důsledek změny stavebního plánu předpokládá J. Kuthan, viz pozn. 17, s. 137.

22) Předání kláštera do správy observantské provincie Sv. Kříže nařídil roku 1464 papež Pavel II. na základě provedené visitace kláštera.

okolního ostřelování v roce 1647, anebo připustit užití staršího typu konstrukce ještě v období raného, potažmo až na počátku vrcholného baroka, kdy bylo nutno nahradit západní část původního gotického krovu, kterou bylo nutno pro její značné poničení zcela snést. Avšak východní část krovu, která byla před poškozením dělostřelbou chráněna předsazeným tělesem věže, zůstala i nadále zachována.

Při zvážení finanční náročnosti akce se jeví pravděpodobněji druhý předpoklad, neboť do období na přelomu 17. a 18. století spadá jedno z posledních velkých vzepětí řádu, reprezentované mimo jiné i již vzpomenutou souběžnou výstavbou sousedního kláštera sv. Kláry.²⁵⁾

Následující období pak přináší pouze udržovací práce. Ty jsou rozpoznatelné zejména v části krovu nad presbytářem, kde jsou patrné snahy různými částečnými podepřeními zabránit samovolné destrukci této části krovu, a ve výměně krokví v mnohobokém závěru nad presbytářem.

24) Viz pozn. 18.

25) Zajímavé je vzájemné porovnání krovu nad trojlodím františkánského kláštera a krovu nad kostelem sv. Kláry s krovky dalších chebských staveb, jež by však zde bylo nad rámec tohoto článku.

BEITRAG ZUR ERKENNTNIS DER ENTWICKLUNG DER KIRCHE MARIA VERKÜNDIGUNG BEI DEM FRANZISKANERKLOSTER IN CHEB (EGER)

Der Artikel befasst sich mit der Entwicklung der Verdachung der Kirche bei dem Franziskanerkloster in Cheb (Eger). Als Unterlage dafür dient die Untersuchung des Dachstuhls der Kirche.

Die Kirche stammt, ebenso wie der ganze Klosterkomplex, aus der Mitte des 13. Jahrhunderts. Der erste sichtliche Beleg seiner Existenz stammt aus dem Jahre 1256. Eine weitere erfaßte Begebenheit seiner Geschichte ist ein Brand im Jahre 1270. Die Renovierung des Klosters nach dem Brand belegt eine neue Klosterkirchenweihe im Jahre 1285 unter der Anwesenheit des römischen Kaisers Rudolf I. und des böhmischen Königs Wenzel II.

Aufgrund der Untersuchung wurde in dem Artikel die Prämisse ausgesprochen, daß die Grundkonstruktion des Dachstuhls über dem Presbyterium der Klosterkirche eine erhalten gebliebene Konstruktion des gotischen Dachstuhls aus der Zeit der Renovierung der Kirche nach dem Brand im Jahre 1270 bildet (Abb. 10 - typisches Bindwerk des ursprünglichen Dachstuhls). Den Umfang dieser erhalten gebliebenen gotischen Konstruktion hilft ein vereinzelter Satz von gotischen Zimmermannszeichen zu bestimmen (Abb. 12, 13). Die Konstruktion war ursprünglich bis zu dem westlichen Hauptgiebel durchgehend, wo noch der Verlauf des ihr entsprechenden Staffelgiebels erhalten ist (Abb. 17 und 18). Das ursprüngliche gotische Dach wurde zuerst mit einem Dachreiter versehen (Abb. 11), welcher dem Aufbau des bestehenden steinernen Turmes vorausging. Die Seitenschiffe sind dann mit flachgeneigten Pultdächern bedeckt worden (Abb. 17 - 3, 19).

Im Zusammenhang mit der Anwendung einer neuen Ziegelbedachung (Mönch u. Nonne) wurde die ursprüngliche gotische Dachwerkskonstruktion durch eine nachträglich eingelegte Konstruktion von einfachen Hängesäulen verstärkt (Abb. 14), auf denen sich wiederum eine ungewohnte Markierung von einzelnen Elementen durch den Rötél erhalten hat.

Bei der Datierung des Dachwerks über der dreischiffigen Kirche ist nötig - einerseits den Typus des Dachwerks, der seinem älteren Ursprung entspricht, zu bewerten, andererseits die Tatsache, daß auf dieser bestehenden Konstruktion keine Beschädigung, die der genannten Vernichtung während der Belagerung der Stadt im Jahre 1647 entspräche, bemerkbar ist (Abb. 3). Man kann also das Dachwerk einer unbekannten Renaissance - Bauetappe zuordnen, oder die Verwendung eines älteren Konstruktionstypus noch an der Wende des 17. und 18. Jahrhunderts zugeben. Unter Berücksichtigung der hohen finanziellen Ansprüche der Aktion und der datierten Dachstuhlkonstruktion der benachbarten Kirche der hl. Klara, neigt der Artikel eher zu der zweiten Voraussetzung.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Südliche Kirchenansicht.

Abb. 2: Ausschnitte aus zeitgenössischen Abbildungen.

Abb. 3: Zeitgenössisches Flugblatt über die Belagerung der Stadt durch die Schweden im Jahre 1647.

Abb. 4: Ausschnitte aus dem Stadtplan und Ansichten der Stadt.

Abb. 5: Grundriß des Dachstuhls.

Abb. 6: Volles Bindwerk der bestehenden Dachstuhlkonstruktion über dem Presbyterium.

Abb. 7: Abschnitt des Dachstuhls über dem Presbyterium zwischen dem bestehenden 15. - 19. Bindwerk, Südseite. In den zwischenliegenden Bindwerken sind ursprüngliche Streben erhalten geblieben, die in den nachträglich geschaffenen vollen Bindwerken beseitigt wurden.

Abb. 8 : 13. Bindwerk über dem Presbyterium, zusätzliche Strebe, gegen den Stoß des ursprünglichen Sparrens und des Binders abgestrebt.

Abb. 9: Abschnitt zwischen dem 13. - 15. Bindwerk über dem Presbyterium. Ursprüngliche Stuhlsäulen in die Binder verzapft.

Abb. 10: Typisches Bindwerk des ursprünglichen gotischen Dachstuhls. u - Niveau des Mauerwerks des Presbyteriums vor dem Brand im Jahre 1270, v - bestehendes Niveau des Mauerwerks, a, á - Lage von Zimmermannszeichen an der Konstruktion.

Abb. 11: Ursprüngliche Form der 4. - 6. Bindwerke, die das Fundament für den Dachreiter bilden.

Abb. 12: Grundriß des erhaltenen Teils des gotischen Dachstuhls über dem Presbyterium mit der Bezeichnung der Form ursprünglicher Zimmermannszeichen.

Abb. 13: 13. Bindwerk, Südseite - Beispiel eines Zimmermannszeichens.

Abb. 14: Form des nachträglichen Hängewerks mit der Bezeichnung der Form und der Platzierung von, durch den Rötél markierten, Zimmermannszeichen. Zahl der Zeichen entspricht der Reihenfolge des nachträglichen Hängewerks.

Abb. 15: Volles Bindwerk des Dachstuhls über der dreischiffigen Kirche.

Abb. 16: Presbyteriumanblick vom Westen. Höhe der Stützpfiler entspricht der Höhe des Mauerwerks vor dem Brand (Abb. 10 - Posten u).

Abb. 17: Anblick des Westgiebels vom Dachraum. 1 - niedriger Staffelgiebel vor dem Brand im J. 1270; 2 - höherer Staffelgiebel aus der Zeit nach dem Brand; 3 - übertragenes Profil des erhaltenen gotischen Bindwerks; 4 - Verlauf der Verdachung des Seitenschiffes vom Abdruck an dem Turm übertragen, w - Niveau der Mauerkrone der Seitenschiffe, v - Niveau der Mauerkrone der mittleren länglichen Mauern (= Abb. 10 - Posten u).

Abb. 18: Vermauerter Abschnitt des niedrigen Staffelgiebels.

Abb. 19: Gefälle der Verdachung des Seitenschiffes in dem Abdruck an der Seitenwand des Turmes erhalten.

Abb. 20: Raumrekonstruktion der nacheinanderfolgenden Entwicklung der Kirche.

(Übersetzung: J. Kroupová)